

קברני הקפיטליזם

האופן שבו אנחנו מגדירים את הקפיטליזם וחושבים על התפתחותו מעצב את דרכי המאבק להתגברות עליו.

למשך תקופה מסוימת קפיטליזם היה מילה אסורה, לפחות בתקשורת ובפוליטיקה של הזרם המרכזי, שהתייחסו אליה בתור כינוי גנאי שמאלני. במקומה קיבלנו ביטויים כמו "יוזמה חופשית", "השוק החופשי" וכדומה. כעת המילה קפיטליזם שוב נמצאת בשימוש נפוץ יותר, אך משמעותה נוטה להיות מעורפלת במעט. רוב האנשים, אם נתעקש איתם על הגדרה לקפיטליזם, יזכירו באופן כלשהו שווקים, מסחר ועסקים. כל חברה עם פעילות עסקית מפותחת מאוד, בייחוד כאשר המסחר והתעשייה נמצאים בבעלות פרטית (אך לא רק?), תחשב כקפיטליסטית. לעומת זאת, ישנם אנשים המתעקשים להגדיר את המונח בצורה מדויקת יותר. אני אחת מהם – וספגנו ביקורת על כך שהצענו הגדרה מדוקדקת מדי (על כך בהמשך). אך נראה לי שישנם יתרונות בלהיות ברורה ביחס לשאלה מה באמת מבחין את המערכת הקפיטליסטית מכל צורה חברתית אחרת – לפחות אם אנחנו רוצים להבין מדוע היא פועלת כפי שפועלת, בין אם בתקופות טובות (יחסית) או בתקופות רעות.

להגדיר את הקפיטליזם

ובכן, למה אני מתכוונת במונח קפיטליזם? קפיטליזם הוא מערכת שבה כל השחקנים הכלכליים העיקריים תלויים בשוק לצורך קיום דרישות החיים הבסיסיות שלהם. חברות אחרות קיימו שווקים, לעתים בקנה מידה גדול; אך רק בקפיטליזם התלות בשוק היא תנאי החיים היסודי עבור כולם. וזה נכון עבור בעלי הון ועובדים כאחד.

היחס בין הון לעבודה בעצמו מתווך על ידי השוק. עובדים שכירים מוכרחים למכור את כוח עבודתם לבעלי הון פשוט כדי לקבל גישה לאמצעי הקיום של חייהם ואפילו לכלי העבודה שלהם; ובעל ההון תלוי בשוק כדי לזכות בגישה לכוח עבודה וכדי לממש את הרווחים שהעובדים מייצרים. ישנו, כמובן, חוסר איזון עצום בכוח המעמדי בין ההון לעבודה, אך בעלי ההון תלויים לא פחות בשוק כדי לתחזק את עצמם ואת הונם.

בחברות לאקפיטליסטיות, יצרנים ישירים, כמו איכרים, החזיקו לרוב באמצעי הקיום והייצור שלהם (קרקע, כלי עבודה וכדומה), כך שהם לא היו תלויים בשוק. לכן, המעמד השליט היה צריך להיות מסוגל להשתמש בכוח עודף כדי לנכס לעצמו את העבודה העודפת של אחרים באמצעות מה שמרקס קרא לו "אמצעים חוץ-כלכליים" – כלומר, כוח כפייה מסוג זה או אחר: משפטי, פוליטי או צבאי – כמו למשל במקרה שבו אדון פיאודלי סחט שירותי עבודה או רנטה מהאיכרים.

רווחיהם של בעלי הון, לעומת זאת, לא נסחטים ישירות מהעובדים. בעלי הון משלמים לעובדים מראש ועליהם לממש את הרווחים באמצעות מכירת הדברים שהעובדים מייצרים. הרווח תלוי בפער בין מה שבעל הון משלם לעובדים לבין מה שהוא או היא מקבלים ממכירת המוצרים או השירותים המסופקים על ידי העובדים. העובדה שבעלי הון יכולים ליצור רווח רק אם הם מצליחים למכור את הטובין והשירותים בשוק, ולמכור אותם במחיר גדול יותר מעלות הייצור שלהם, משמעה שהרווח שלהם אינו ודאי.

בעלי הון מוכרחים גם להתחרות בהצלחה עם בעלי הון אחרים באותו שוק על מנת להבטיח את רווחיהם. למעשה, תחרות היא הכוח המניע של הקפיטליזם – אפילו אם בעלי הון עושים לעתים קרובות את כל שביכולתם כדי להימנע ממנה, למשל באמצעות מונופולים. אבל ממוצע הפריזון החברתי, שבכל שוק נתון קובע את ההצלחה בתחרות המחירים, הוא מעבר לשליטתם של בעלי הון יחידים. הם אינם יכולים להחליט על המחירים בהם המוצרים שלהם יימכרו בהצלחה ואפילו

אינם יכולים לדעת מראש מה הם התנאים ההכרחיים כדי להבטיח שהמכירה תתמש בכלל, שלא לדבר על מימוש רווח.

הדבר היחיד שבעלי הון יכולים לשלוט עליו במידה ניכרת הוא העלויות שלהם. לכן, מכיוון שרווחיהם תלויים ביחס מחיר/עלות הנוטה לטובתם, הם יעשו כל מה שביכולתם כדי לקצץ בהוצאות ולהבטיח רווחיות. פירוש הדבר, מעל הכול, הוא לקצץ בעלויות העבודה; וזה דורש שיפור מתמיד בפריון העבודה, מציאת האמצעים הארגוניים והטכניים במטרה לסחוט כמות גדולה ככל האפשר של עודף מהעובדים בתקופת זמן קבועה ובעלות נמוכה ככל האפשר.

כדי לשמר תהליך זה בפעולה, נדרשות השקעה קבועה, השקעה מחודשת של עודפים והצבר הון מתמיד. הדרישה הזאת נכפית על בעלי ההון בלי קשר לצרכים והרצונות האישיים שלהם, בין אם הם אלטרואיסטים או חמדנים. אפילו בעל ההון הצנוע ביותר והאחראי ביותר מבחינה חברתית, נתון ללחצים אלה, והוא נאלץ לצבור הון באמצעות מיקסום הרווחים רק כדי להישאר בעסק. הצורך של בעלי ההון לאמץ אסטרטגיות "ממקסמות" הוא תכונה בסיסית של המערכת. לכן, המערכת הקפיטליסטית בשלמותה פועלת על פי ציווי השוק, כורח התחרות, מקסום הרווחים, הצבר ההון וציווי בלתי מתפשר לשפר את פריון העבודה כדי להפחית עלויות בשביל להוריד מחירים.

קפיטליזם – מה הוא לא

זה מביא אותנו לשאלה מה איננו קפיטליזם. אני מדברת לא מעט על ציווי שוק קפיטליסטיים, ומה שאני מציעה הוא שישנו הבדל מהותי בין ציוויים לבין הזדמנויות.

רשתות מסחר מפותחות ביותר הופיעו במהלך ההיסטוריה האנושית ביבשות שונות, והיו חברות, כמו הרפובליקה של פירנצה או הרפובליקה ההולנדית (רק כדי להזכיר כמה מהמקרים האירופים החשובים ביותר), בהן אינטרסים מסחריים היו דומיננטיים מבחינה פוליטית וכלכלית. גם צרפת הייתה בעלת רשת מסחר מתקדמת ומרחיקת-לכת. אולם, אפילו חברות אלה שהתבססו על מסחר כה מפותח, לא היו נתונות לעקרונות קפיטליסטיים ייחודיים של הצבר מתמיד ותחרות קבועה – כלומר הלחץ הבלתי פוסק להעלות את פריון העבודה כדי להוריד עלויות. בדרך כלל בחברות כאלה האליטות נשענו עדיין על כוח "חוץ-כלכלי", על עליונות וכפייה צבאית, משפטית או פוליטית, במטרה להבטיח את עושרן. משרה ציבורית, למשל, הייתה מקור חשוב של הכנסה. אפילו הצלחה מסחרית הייתה תלויה במידה רבה בעליונות ביכולת לשאת ולתת בשווקים נפרדים (בשונה מתחרותיות בשוק משולב) – למשל, באמצעות שליטה בספנות וניהול נתיבי הסחר, כמו גם באמצעות מונופולים וזכויות יתר מסחריות שהוענקו על ידי ממשלות, שלא להזכיר את הכוח הצבאי הישיר שהופעל לעתים קרובות על ידי חברות מסחריות פרטיות.

חברות מבוססות סחר אלה עשויות היו לעסוק בייצור משמעותי ואפילו להשיג חידושים טכנולוגיים לא מבוטלים, אך אלה היו פחות קשורים לשיפור התחרותיות ויותר לניסיון להעלות את התפוקה כדי לנצל את יתרונות השוק הצומח. ההתמודדות עם הזדמנויות הולכות ומצטמצמות בשוק

הייתה קרוב לוודאי באמצעות משיכת ההשקעות מהייצור – בניגוד לקפיטליזם שבמסגרתו צמצום הזדמנויות בשוק יכול למעשה להגביר, ולא להחליש, את הצורך בתגובה לציווי השוק.

כך, כאשר הכלכלות המערב־אירופיות שקעו במשבר אחרי 1660, האליטות העשירות של הרפובליקה ההולנדית משכו את השקעותיהן מן הקרקע ובסופו של דבר מן הייצור התעשייתי. עד אמצע המאה ה־18, שוחרי הרנטה הלא־יצרניים החזיקו בעושר הגדול ביותר.

זאת בניגוד חד למה שקרה באנגליה באותה התקופה. קודם לכן, אנגליה פיגרה במובנים מסוימים אחרי שכנותיה האירופאיות בהתפתחות המסחרית. אבל הכלכלה האנגלית – בייחוד ענף החקלאות – הייתה הראשונה בהיסטוריה שבה הייצור היה מונע ישירות על ידי ציווי התחרות, מקסום הרווחים והצבר ההון.

מתוך הריסות האיכרות, שחזתה בהפקעת אדמותיה, הופיע מעמד משמעותי של יצרנים חקלאיים אנגלים, בעיקר חוואים־חוכרים. משהופרדו מאמצעי הקיום שלהם, בעלי ההון החקלאיים הללו היו תלויים בשוק ולכן נדרשו, ללא קשר לדרישותיהם הצרכניות, לעמוד בציווי השוק.

ייתכן שהם לא נאלצו להגיע אל שיעור הרווח הממוצע כפי שנאלצים בעלי ההון בימינו, אבל ייצור למען רווח מעבר לצורכי הקיום של עצמם היה התנאי להמשך הגישה שלהם לקרקע ותנאי מוקדם של ייצור לצורך קיומם שלהם.

כך, היצרנים הללו היו נתונים ללחצי מחיר/עלות באופן חדש לחלוטין, מה שהוביל לכך שכאשר המשבר הכלל־אירופי וירידת מחירי התוצרת החקלאית הביאו להתעצמות התחרות, באנגליה, בניגוד לארצות השפלה ושאר אירופה, זה הביא לעלייה בהשקעות היצרניות בטכנולוגיות חדשות במטרה להגביר את פריון העבודה ואת היעילות הכלכלית.

התוצאה, שלעתים קרובות מתוארת בתור מהפכה חקלאית באנגליה של המאה ה־18, הייתה צמצום מתמשך בעלויות, שהוביל לעלייה בשכר הריאלי, צמיחה של השוק המקומי ופריצת התקרה המלתוסיאנית לגודל האוכלוסייה – פריצת הדרך הראשונה אל עבר "צמיחה המזינה את עצמה".

הניגוד ההיסטורי הזה מדגיש את ההבדל המהותי בין חברות לא־קפיטליסטיות מבוססות מסחר לבין כלכלה המונעת על ידי ציווי השוק להגביר את התחרותיות באמצעות העלאת פריון העבודה. במילים אחרות – בעגה הכלכלית העכשווית – ניתן לומר כי בחברות לא־קפיטליסטיות מבוססות מסחר, הממון, יחד עם מסחר וגביית הרנטה, היו "הכלכלה הריאלית", בניגוד לחברות הקפיטליסטיות, בהן המגזר הפיננסי בדרך כלל מובחן, וכפוף לייצור "הריאלי" של טובין ושירותים.

סוחרים ורוכלים היו בדרך כלל תלויים בקנייה בזול בשוק אחד ומכירה ביוקר באחר, או בגישור ומשא ומתן בין שווקים נפרדים. אם הם משכו השקעות מהייצור, הפעילות המסחרית יכלה עדיין להימשך בדרך המסורתית שלה. במקביל, יצרנים כמו איכרים, שהחזיקו באמצעי הקיום

ולכן היו מוגנים במידה רבה ממגבלות התחרות, מעולם לא היו תלויים באופן יסודי בסיפוק ציווי השוק ויכלו להמשיך לייצר כדי לספק את צורכי הקיום של עצמם.

זה עומד בניגוד חד לחברות הקפיטליסטיות המפותחות, בהן גם המשך הייצור וגם עצם ההישרדות, של העבודה וההון כאחד, תלויים בציות לציווי השוק המונחים ביסודותיו של הסדר החברתי. האינטרסים הפיננסיים יכולים בהחלט לנתק את עצמם מהייצור או מ"הכלכלה הריאלית"; אבל אז צריך להסביר כיצד ומדוע הספקולציה הפיננסית יכלה לתלוש את עצמה, ואף עשתה זאת, מן הכלכלה הריאלית באופנים שיכול היה להיות להם רק סוף רע (כפי שקרה במשבר של 2008) – הסבר שדורש תפיסה מוגדרת ביחס לשאלה מהו קפיטליזם (ומהו לא).

ריקנותן של מהפכות בורגניות

המשגות עמומות של קפיטליזם לא יכולות להסביר מה מיוחד במערכת הקפיטליסטית כמערכת מובחנת מכל צורה חברתית אחרת, וזה בחלקו מפני שהן מתחמקות משאלה אחרת: מה מקורה מלכתחילה. אם הקפיטליזם היה קיים תמיד – בערך – או אם לא ניתן לזהות תהליך של שינוי היסטורי מחברות לא-קפיטליסטיות לקפיטליזם, אין הרבה מה לומר על ייחודיותו.

החל מהמאה ה-18, הסברים סטנדרטיים של מקורות הקפיטליזם קיבלו את ההנחה שקפיטליזם התקיים בצורה עוברית משחר ההיסטוריה, מאז שהתקיימו שווקים ומסחר. בהינתן רמה מספיקה של מסחר והזדמנויות להרוויח כסף, המוכרים יתחילו במקודם או במאוחר לפעול פחות או יותר כמו בעלי הון: להתמחות, לצבור הון, להציג חידושים.

אם משהו דורש הסבר, על פי השקפה זו, זה הכישלון להסיר את המכשולים – הפוליטיים או התרבותיים – שבמשך זמן כה רב מנעו מהפעילות המסחרית להגיע למסה קריטית ולחולל באופן ספונטני את הקפיטליזם עצמו. אנחנו יכולים לקרוא לכך "מודל המסחר" של ההיסטוריה הקפיטליסטית, והוא הולך אחורה לפחות עד אדם סמית' בספרו 'עושר האומות' (1776).

אם כך, גרסה זו של תולדות הקפיטליזם היא סיפור ישן. אולם, התפיסה העמומה של קפיטליזם המונחת בבסיסה הפכה לאחרונה לחיונית במיוחד עבור אסכולה מרקסיסטית המאשימה אנשים כמוני (שנקראים בפיהם "מרקסיסטים פוליטיים") ב"תפיסה צרה מדי של קפיטליזם". תפיסתם שלהם תואמת ברובה למודל המסחר, עם דגש מיוחד על קדמה טכנולוגית ככוח מניע מהותי. אבל בלב ליבו של הרעיון שלהם נמצא המושג "מהפכה בורגנית". למעשה, המטרה העיקרית של עמימותם ביחס להגדרה ולהיסטוריה של הקפיטליזם היא להציל את מושג המהפכה הבורגנית. (ראו במיוחד את ספרו של ניל דוידסון, '[כמה מהפכניות היו המהפכות הבורגניות?](#)' ואת המאמר "האם יש על מה להגן במרקסיזם הפוליטי?").

כמו מודל המסחר עצמו, גם המהפכה הבורגנית היא סיפור ישן, שלא הומצא על ידי מרקסיסטים. אבל הסיפור ההיסטורי הסטנדרטי על הקפיטליזם קיבל מפנה משמעותי כאשר התחילו לקשרו

עם הרעיון ש"המהפכה הבורגנית" הייתה בעלת תפקיד מכריע בהסרת המכשולים לקידומה של חברה מבוססת מסחר.

היו אלה היסטוריונים צרפתיים, בייחוד פרנסואה גיזו, שהתחילו לחשוב על ההיסטוריה המערבית המודרנית – או בעצם העולמית – כמצעד התקדמות של הבורגנות בעימות המעמדי שלה מול כוחות שמרניים יותר ולפרש את האירועים ההיסטוריים (בין אם היו אלה התקוממויות חברתיות, מלחמות אזרחים או אפילו תהליך התיעוש) דרך דימוי המהפכה שנגזרו מניסיון העבר המהפכני הקרוב של אומתם.

היסטוריונים כמו גיזו העניקו למלחמת האזרחים האנגלית את מעמדה כמהפכה בורגנית (ומאוחר יותר קראו לתיעוש הבריטי מהפכה תעשייתית). השפעת הערבוב בין ההיסטוריה הצרפתית לאנגלית הייתה יצירת המיזוג של עליית הקפיטליזם עם התקדמות הבורגנות.

קשה להפריז במידת הבלבול שהוליד הערבוב ההיסטורי הזה, שאחראי במידה רבה לזיהוי של "בורגני" עם "קפיטליסטי". במשמעות הצרפתית המקורית המונח "בורגנות" (*bourgeoisie*) התייחס לתושבי הערים, ובשלב מסוים החל לסמן את החלקים המשגשגים יותר של השדרה השלישית. אולם, לקפיטליזם, בכל מובן מדויק, יש קשר מועט מאוד לכך.

יתכן שיש הגיון בתיאור המהפכה הצרפתית כבורגנית – כלומר כעימות בין הבורגנות לאצולה – כל עוד לא משתמשים בבורגני במשמעות קפיטליסטי ומבינים שאין כאן קשר לקפיטליזם. המהפכן הבורגני הטיפוסי לא היה בעל הון או אפילו סוחר קדם-קפיטליסטי, אלא בעל תפקיד ציבורי או איש מקצוע. ההתנגדות הבורגנית לאריסטוקרטיה לא הייתה קשורה לקידום הקפיטליזם אלא מעל הכל לניסיון לאתגר את זכויות היתר של האריסטוקרטיה ואת גישתה המועדפת למשרות בשירות המדינה.

המהפכה האנגלית, לעומת זאת, יכולה להיות מתוארת בצורה מתקבלת על הדעת כקפיטליסטית, מכיוון שסיבותיה היו נטועות בקניין קפיטליסטי, והובלתה אף הייתה נתונה בידי מעמד שהיה קפיטליסטי במהותו. אבל היא לא הייתה בורגנית במיוחד. לא רק שלא היה מאבק מעמדי בין הבורגנות לאריסטוקרטיה, אלא שמעמד בעלי ההון הדומיננטי היה למעשה אצולת בעלי אדמות.

המיזוג של שני מקרים היסטוריים אלה הפך את "המהפכה הבורגנית" לנושא מרכזי בסיפור הקפיטליסטי. מרגע שזה קרה, זה התחיל לשחק תפקיד מרכזי בהסבר המניח את המבוקש, או ליתר דיוק הלא-הסבר, של מקורות הקפיטליזם. מרגע שקיבלנו כנתון את היות הבורגנות קפיטליסטית בהגדרה ובמהותה, אפשר היה כבר להניח את קיומו של הקפיטליזם; וכל מה שהיה דרוש הסבר לא היה מקור הקפיטליזם אלא ניצחון הבורגנות, ובכך את הסרת המכשולים בדרך לניצחוננו של הקפיטליזם בעימותיו עם כוחות שמרניים יותר.

הנטייה הזאת בלטה במיוחד במסורות מרקסיסטיות שונות. זה נכון שמרקס בעצמו הושפע מגיזו ומנרטיב הקדמה הבורגנית; אבל בנייתו של הקפיטליזם המאוחרים שלו הוא הלך מעבר לרעיונות

ההתפתחות ההיסטורית והמאבק המעמדי נוסח גיזו. (אפילו בעבודות מוקדמות שלו, בייחוד ב'מניפסט הקומוניסטי', ישנה כבר התרחקות משמעותית מהשפעותיו של ההוגה הצרפתי).

אף על פי כן, הרעיון של מהפכה בורגנית כשלב הכרחי בהיסטוריה שהושג באמצעות מאבק מעמדי בין הבורגנות לבין מעמדות הקרקע השמרנים, התאבן לכדי אורתודוקסיה פשטנית כאשר הוא גויס לתמוך בדוקטרינה הסטליניסטית של "סוציאליזם בארץ אחת" כנגד "המהפכה המתמדת" של טרוצקי.

אולם, ראיות היסטוריות מכריעות מעידות כי בשום מקום לא התרחש מאבק מעמדי ישיר בין אצולת הקרקע לבין המעמדות בעלי ההון, אפילו לא בצרפת. לאורן, קשה יותר ויותר להחזיק במושג המהפכה הבורגנית בתור אירוע היסטורי המונע על ידי עימות מעמדי בין המעמד הקפיטליסטי העולה של סוחרים ותעשיינים מצד אחד, ומעמד האריסטוקרטיה הפיאודלית השמרני מן הצד השני. כך, מושג המהפכה הבורגנית בפרשנותו הגסה ביותר נזנח לרוב מזה זמן.

"המרקסיסטים הפוליטיים"

אף על פי כן, הרעיון הגס נשאר בחיים, על דרך השלילה, בקרב מבקרי המרקסיזם. הוא שימש כמטרה עיקרית עבור היסטוריונים "רוויזיוניסטים" שונים, שניסו לאתגר את "הפרשנויות חברתיות" של המהפכות האנגלית והצרפתית, בכך שהראו כי באף אחד מהמקרים לא היה שום דבר שדומה למאבק מעמדי מהפכני בין הבורגנות הקפיטליסטית העולה והאריסטוקרטיה הפיאודלית הדועכת. אולם, בעוד "הרוויזיוניסטים" כיוונו את האש לסוג הפרשנות החברתית שכמעט אף היסטוריון רציני לא הגן עליה, המרקסיסטים המשיכו הלאה.

חוקרים אחדים שהסיקו שמושג המהפכה הבורגנית מסתיר יותר ממה שהוא מגלה – בייחוד אלה שהוכתרו "מרקסיסטים פוליטיים" – החלו להציע פרשנויות חברתיות חדשות הן של המהפכה הצרפתית והן של זו האנגלית (ראו, במיוחד, ג'ורג' קומנינל, 'לחשוב מחדש על המהפכה הצרפתית', 1987; ועל המהפכה האנגלית, רוברט ברנר, אחרית דבר לספר 'סוחרים ומהפכה', 2003). הם עדיין הדגישו את יחסי הקניין החברתיים ואת המעמד, תוך תיאור הדרישות והמגבלות הספציפיות המוטלות על ידי יחסי קניין חברתיים ספציפיים עם "כללי שעתוק חברתי" ייחודיים משלהם. אבל פרשנויות חברתיות חדשות אלה לא היו תלויות יותר בתיאורים הישנים של מאבקים מעמדיים בין בעלי ההון השאפתניים ומעמד בעלי האדמות השמרניים.

ישנם אחרים, שעדיין לא ששים לנטוש את רעיון המהפכה הבורגנית. אבל כדי להמשיך ולהחזיק בו, הם נטשו בפועל את הרעיון המסורתי של המאבק בין הבורגנות הקפיטליסטית העולה מול המעמד הפיאודלי השמרני, והחליפו אותו במושג הרבה יותר מעורפל. קבוצה של היסטוריונים מרקסיסטיים, בייחוד זו בהנהגתו של ניל דייווידסון, שיצאה מתוך הזיהוי המקובל של הבורגני עם הקפיטליסטי (דבר בעייתי תמיד), הציעה את הרעיון לפיו מה שהופך מהפכה לבורגנית, יהיו סיבותיה ופעיליה אשר יהיו, הוא שיש לה השפעה התורמת להתקדמות הקפיטליזם. במילים אחרות, אלו הן תוצאות והשלכות, לא סוכנים מעמדיים מסוימים, שמזהים מהפכות כבורגניות.

גרסה "תוצאתנית" זו של מהפכה בורגנית מחילה את המושג על כל סוג של תמורה שבאופן כלשהו ניתן לומר שהיא מקדמת את התפתחות הקפיטליזם או מסירה את המכשולים להתקדמותו, יהיה אשר יהיה הרכב המעמדי או כוונותיהם של הסובייקטים המהפכניים. למעשה, סוכנות סובייקטיבית עשויה אף להיעלם בתיאור הישגים הקפיטליסטיים של המהפכה הבורגנית, כאשר במקומה מופיעים מנגנונים טרנס־היסטוריים כלשהם של קדמה "בורגנית", כמו השיפור הבלתי נמנע של כוחות טכנולוגיים.

התוצאתנים המרקסיסטים הללו עשויים לנסות להתחשב, עד גבול מסוים, בראיות היסטוריות המאתגרות את האורתודוקסיות הישנות; וזה היה הגיוני לחלוטין אם כל מה שהם היו אומרים זה שקפיטליזם הופיע תחילה לא כפרויקט מעמדי ממושג, אלא כתוצאה לא־מכוונת (כפי שלמעשה טוען, דרך אגב, המרקסיזם הפוליטי). זה אפילו עשוי היה להיות (כמעט) מובן, אם הם פשוט היו מקבלים את הזיהוי (הבעייתי) של "הבורגני" עם הקפיטליסטי ומגדירים מחדש את "המהפכה הבורגנית" ככל תהליך מהפכני שמקדם, בלי קשר לכוונות או סוכנות סובייקטיבית, את התפתחות הקפיטליזם.

אבל בלאו הכי הטיעון שלהם נקלע למכשולים שלא ניתן להתגבר עליהם. זאת מפני שהם חשים מוכרחים, בעיקר מסיבות אידיאולוגיות, להעניק למושג המהפכה הבורגנית אוניברסליות שלא ניתן להחזיק בה, שבסופו של דבר שוללת ממנו כל משמעות. מושג המהפכה הבורגנית צריך להכיל בתוכו לא רק סערות מהפכניות אלא גם תהליכים היסטוריים הדרגתיים ארוכים מאוד. הוא גם חייב, די במפורש, לכסות בצורה מעניינת ספקטרום היסטורי רחב ומגוון. מושג המהפכה הבורגנית הופך לגמיש באופן בלתי סביר אף יותר כאשר הוא נאלץ לכסות טווח רחב של דפוסים היסטוריים ביבשות שונות.

אבל מה שבאמת מייצר סתירה בלתי פתירה בתפיסת המהפכה הבורגנית של התוצאתנים הוא שהיא כוללת לא רק מקרים בהם הקפיטליזם אכן קודם בהם – למשל, בעקבות ניצחונה של אצולת הקרקע הקפיטליסטית באנגליה – אלא גם מקרים בהם המהפכה עיכבה למעשה את ההתפתחות הקפיטליסטית. זה בולט ביותר במה שנתפס על ידי הגישה התוצאתנית כמקרה קלאסי של מהפכה בורגנית, כלומר המהפכה הצרפתית, שהייתה לה השפעה מעכבת על התפתחות הקפיטליזם בכך שהיא עיגנה את זכויות הקניין של האיכרים ופתחה את הדרך לגישה חופשית יותר לקריירה בשירות המדינה עבור בעלי תפקידים מרקע בורגני.

תפיסת המהפכה הבורגנית שיכולה להכיל את שני סוגי המקרים, כאלה שבהם קפיטליזם זוכה לקידום וגם כאלה שמערימים מכשולים בדרכו, נראית חסרת משמעות למדי. אך גם אם אנחנו מתעלמים מהעובדה שלתפיסה התוצאתנית של מהפכה בורגנית אין קשר ברור להתקדמות הקפיטליזם, תחת כל הגדרה שהיא, היא פשוט לא מסבירה ולא יכולה להסביר את מקורות יחסי הקניין הקפיטליסטיים, אפילו אם נאמר שהמהפכה המדוברת מתרחשת לפני, ובתור תנאי מקדים להבשלת הקפיטליזם.

זאת מפני שעל פי ההגדרה של התוצאתנים עצמם, כל מה שמהפכה בורגנית מסבירה הוא הסרת המכשולים להתפתחות הקפיטליזם שכבר קיים, קפיטליזם שמניחים את קיומו המוקדם. השאלה היסודית כיצד הוא נוצר פשוט לא יכולה להישאל.

הטיעון התוצאתני בגרסתו העדכנית מדגיש את חשיבותן של מהפכות מלמעלה, או תמורות במדינה, שמחפשות לקדם את מיקסום הרווח הקפיטליסטי. התמורות המדינתיות הללו עשויות להיות מגוונות מאוד בטבען, תזמונן וסיבותיהן; ומהפכות בורגניות עשויות ליצור מגוון רחב של צורות מדיניות, מצרפת או אנגליה עד יפן. ועם זאת, יהיה אשר יהיה טבען ותזמונן של התמורות המדינתיות הרלוונטיות, תוצאתנות לא יכולה להסביר את מקורותיהם של אותם יחסי קניין קפיטליסטיים, שהתמורות המדינתיות אמורות לקדם.

הערך ההסברי של מושג "המהפכה הבורגנית" מתערער עוד יותר אם אנחנו מכירים בכך שכל המקרים של התפתחות קפיטליסטית, למעט הראשון, מניחים מראש את קבלת הציוויים המסחריים והצבאיים, שנוצרו על ידי הקפיטליזם הקיים כבר במקום אחר. הדוגמה העיקרית כאן היא היתרונות בסחר ובמלחמה שבריטניה הקפיטליסטית נהנתה מהם, ושהשפיעו על התפתחות המעצמות האירופאיות האחרות וההתרחבות האימפריאליסטית שלהן, בייחוד באמצעות עידוד המדיניות שנועדה להתחרות בבריטים – וצרפת הייתה בין הראשונות לעשות זאת.

לכן, התוצאתנות הזו משתמעת לשתי פנים ביחס לסיבות ולתוצאות כאחד. בשלב הזה, מושג המהפכה הבורגנית בקושי מורה בכלל על דבר מה מסוים. רעיון המהפכה הבורגנית הוגדר כדבר מה שלא קיים. זה מיושם על הכל, ולכן לא מסביר דבר.

איוולת הבלתי נמנע

כמובן, יש המון מה להסביר על אודות האירועים הסוערים שליוו את התפשטותו הגלובלית של הקפיטליזם; אבל קשה לראות מה "מהפכה בורגנית" יכולה לתרום להסבר. אלה שעדיין דבקים ברעיון, עושים זאת פחות מפני שהוא מאיר את ההיסטוריה, ויותר בגלל משמעותו הפוליטית הסמלית. מהפכות בורגניות לא כל כך משמשות כמודלים לתמורות מהפכניות אחרות, בייחוד לא עבור המעבר לסוציאליזם. העניין טמון בכך שהמושג הזה מלכתחילה היה כרוך ברעיון הקדמה הבלתי נמנעת. בניסוח הנאורות פירושו הוא התנועה קדימה של התבונה, כולל התקדמות טכנולוגית. בניסוחו הסוציאליסטי, הקדמה הבורגנית הפכה להופעתו הבלתי נמנעת של הסוציאליזם, שהתפתחות בלתי פוסקת של כוחות הייצור דוחפת לעברו ככל שהם באים לידי עימות עם היחסים החברתיים הרווחים.

הפרויקט הסוציאליסטי מתברר כך כחלום ריק, אלא אם הסוציאליזם הוא יעד בלתי נמנע של תהליך המונע על ידי התרחבות דינמית ובלתי ניתנת לעצירה של כוחות הייצור – כאשר המהפכה הבורגנית שייכת באופן כלשהו לתהליך הזה, יהיו צורותיה המגוונות אשר יהיו. אך גם ללא מניעים אידיאולוגיים כאלה, התוצאתנים זקוקים לתפיסה של הכרח היסטורי רק כדי להחזיק ב(לא) הסבר שלהם, המניח את המבוקש, למקורו של הקפיטליזם.

התוצאתנות הזאת מוכרחה גם להתייחס ל"חוקי התנועה" הייחודיים מאוד של הקפיטליזם – הציוויים הייחודיים שלו לשפר את כוחות הייצור ולסלק מדרכו את המכשולים לשיפור הזה – בתור חוקי היסטוריה אוניברסליים. או, אם לנסח את זה יותר במדויק, התוצאתנים הללו מאמצים את הסוג הפשטני ביותר של דטרמיניזם טכנולוגי כדי להתחמק מסוגיית ייחודיותו של הקפיטליזם.

דבר אחד הוא להצביע על עניין מובן מאליו (כפי ש"מרקסיסטים פוליטיים" כמוני עושים לעתים קרובות) שהיו התקדמויות טכנולוגיות חשובות בזמנים ובמקומות שונים לפני הופעת הקפיטליזם; ואף אפשר לומר במנוחים כלליים מאוד (שלא לומר בנאליים), שבטווח הארוך הייתה נטייה מצטברת כללית לשיפור טכנולוגי, ולו רק מפני שלאחר גילויים של שיפורים טכנולוגיים, לא סביר שהם ייעלמו לחלוטין.

אבל סוג כזה של קדמה טכנולוגית שונה מאוד מציוויים ייחודיים של הקפיטליזם, הכפייתיות הבלתי נמנעת שלו, שהיא תנאי להישרדותו, לשפר באופן מתמיד את פיריון העבודה ולהוריד את עלותה, כדי להשלים ולמקסם רווחים. ועם זאת, התוצאתנות דורשת מאיתנו להבליע גם את ההבדל הזה. הם זקוקים להבלעה הזאת לא רק כדי להימנע מהשאלה כיצד הקפיטליזם נוצר. הם גם זקוקים לשמר את ההשקפה שלא משנה כמה עיכובים, סטיות או נסיגות עשויות להיות בדרך, ההיסטוריה מונעת ללא הפסק על ידי הדחף האוניברסלי והטרנס-היסטורי לקדמה טכנולוגית, ששיאה הבלתי נמנע יהיה סוציאליזם.

ההכרח מחליף את ההיסטוריה בטלאולוגיה וחותר תחת כל מושג של סיבתיות היסטורית. הדבר מתברר במיוחד בביקורות שמפנים התוצאתנים הללו כלפי היסטוריונים מרקסיסטים (למשל, מרקסיסטים פוליטיים) המסרבים לקבל את מושג המהפכה הבורגנית תוך שהם מדגישים את תפקיד היחסים החברתיים והיחסים המעמדיים בדרכים אחרות. היסטוריונים כאלה, על פי התוצאתנים, מצמצמים את כל ההיסטוריה להתנגשות רצונות "וולונטריסטית", החסרה לא רק תוצאה ברורה וסוציאליזם הכרחי, אלא אף כל תנאי חומרי מוצק.

הביקורת התוצאתנית הזאת לא יכולה להיות יותר שגויה. המרקסיזם הפוליטי מתעקש שצורות חברתיות ייחודיות כמו הקפיטליזם – עם התנאים החומריים, יחסי הקניין החברתיים וכללי השעתוק החברתי הייחודיים שלהן – מגדירים צורות ומושאי עימות ייחודיים. המרקסיזם הפוליטי מכיר בכך שתוצאות העימותים הללו אינם קבועים מראש, אבל אף על פי כן מעוצבים ומוגבלים על ידי תנאים חומריים בדרכים היסטוריות ייחודיות, בתהליכים ייחודיים של שינוי היסטורי: מאבק מעמדי בחברה פיאודלית, תהיה תוצאתו אשר תהיה, הוא בהכרח תהליך שונה ממאבק מעמדי בחברה קפיטליסטית; ובעוד שלעולם לא יכולה להיות ערובה לתוצאות, סוציאליזם כתוצאה של מאבק מעמדי קפיטליסטי הוא אפשרות היסטורית באופן שמעולם לא היה יכול להתקיים בהקשר של יחסי הקניין החברתיים הפיאודליים. גם אם הסוציאליזם היה ועודנו מטרה מודעת ומכוונת של חלק מהמאבקים המעמדיים במסגרת הקפיטליזם באופן שבו, למשל, קפיטליזם לא היה פרויקט מכוון של מאבקי המעמדות במסגרת הפיאודליזם, זה לא הופך את הסוציאליזם לתוצאה בלתי נמנעת שלהם. להכיר בכך פירושו לדבר על היסטוריה ולא על טלאולוגיה.

הביקורת על המרקסיזם הפוליטי בתור "וולונטריסטי" מפגינה חוסר הבנה לגבי משמעות הדיבור על סיבתיות היסטורית. היא מציעה שאנחנו חייבים לבחור בין תהליכים קונטינגנטיים לחלוטין מצד אחד, לבין קביעה מראש בלתי מותנית מהצד השני. זה יוצר מיסטיפיקציה במיוחד כאשר זה מגיע מאותם מגיני התוצאתנות החדשים, שאימצו תערובת מסקרנת של קונטינגנטיות א־היסטורית לחלוטין ודטרמיניזם מוחלט. הם עשויים להישאר משוכנעים שמאבק מעמדי הוא הכוח המניע של ההיסטוריה, ואף על פי כן הם יתעקשו שתוצאה שלו מוכרחה להיות קבועה מראש בסופו של דבר. הם מוצאים את עצמם מגנים על רעיון "המהפכה הבורגנית" פחות כרגע היסטורי מאשר כרגע טלאולוגי.

אם כן, מבקרים אלה של המרקסיזם הפוליטי, כמו כה רבים אחרים בעלי תפיסות מעורפלות של קפיטליזם, לא יכולים להסביר את מקורו ולא יכולים אפילו להגדיר אותו בדרך משמעותית כלשהי. אם כמעט כל דבר יכול להיחשב כמהפכה בורגנית, כיצד נזהה את הקפיטליזם כשנראה אותו? לצורך העניין, כיצד אפשר לקיים את תפיסת הקפיטליזם כצורה חברתית ייחודית, בעלת עקרונות פעולה מערכתיים משלה, אם חוקי התנועה שלה מסתכמים בחוקים טרנס־היסטוריים?

האירוניה העילאית של ההשקפה התוצאתנית היא שבניסיונה להגן על טיפוס המרקסיזם האורתודוקסי כנגד מה שתומכיה תופסים כסוג של כפירה, היא מצליחה להשליך מעולם המושגים שלה את כל המרכיבים הייחודיים ביותר של המטריאליזם ההיסטורי של מרקס, תוך שלילת כל המאמצים לברר את טבעו המיוחד של הקפיטליזם, משימה שמרקס הקדיש לה את רוב מפעל חייו.

התוצאתנות חוזרת במקום זאת למשהו הדומה לתפיסות היסטוריות שמרקס התווכח איתן בביקורתו על הכלכלה הפוליטית הקלאסית ועל תפיסות הקדמה של הנאורות. כל מה שהם מוסיפים לרעיון הקדם־מרקסיסטי הגס להפליא של קדמה הוא סוציאליזם בלתי נמנע.

בניגוד לקודמיו מקרב אנשי הנאורות, מרקס במודע החליף את הטלאולוגיה בהיסטוריה. הוא אפיין את ביקורתו על הכלכלה הפוליטית, בין השאר, כמאמץ להתמודד עם כלכלנים שמתייחסים לייצור כתגובה ל"חוקי טבע נצחיים ובלתי תלויים בהיסטוריה, ובהזדמנות זו היחסים הבורגניים מוברחים בהיחבא בתור חוקי טבע בלתי ניתנים לערעור, עליהם מתבססת החברה באופן מופשט" (גרונדריסה, 1.1). מפעל חייו היה להחליף את הנטייה הא־היסטורית בהסבר של עקרונות הפעולה הדינמיים והייחודיים מבחינה היסטורית של הקפיטליזם. האם זו יכולה להיות תפיסה "צרה מדי" של קפיטליזם?

אלן מייקסינס ווד, קברני הקפיטליזם, תרגום:
אלי למדן, פורסם בפיגומים, 12.10.2021.
המקור Capitalism's Gravediggers של
Ellen Meiksins Wood, בכתב עת [Jacobin](#),
12.05.2014.